СИМЕОНОВИЯТ ЗЛАТОСТРУЙ И НЕГОВИЯТ ПРЕПИС ОТ XII ВЕК

Тодорка Георгиева (Русе)

С името на цар Симеон се свързва възникването на редица старобългарски паметници, най-значими сред които са т. нар. Симеонови Изборници – Шестоднев, Номоканон XIV титула, Изборник, Хронограф и Златоструй[1] [Димитров 1993: 207; 1995: 125]. В похвали, пролози и приписки царят е представян като мъдър книголюбец и ревностен деятел на книжното поле. **Прилогъ самого хр҃толюбиваго ц҃ра Семиѡна** съдържа историческо свидетелство за създаването на Златоструй: **Всѧ книгы ветхыѧ и новыѧ. внѣшняѧ и въвноутренѧѧ. бл҃говѣрныи ц҃рь Сѵмиѡнъ. вжт҃вьнаго писанїѧ испытавъ. и всѣ оу҃тль нравы и обычаѧ. и мдр҃ть разоума всего. бл҃женаго же чт҃на злат҃оустаго. почюдив сѧ словесѣи мдр҃ти, и благти стго дх҃а ... изъбравъ его всѧ словеса изъ всѣ книгъ его. в сїѧ едины сложи книгы. ѩже и прозва златостр҃ѧѧ**. Композиран на българска почва, паметникът няма аналог във византийската книжнина – и досега не е намерен гръцки сборник, който да бъде посочен като негов праобраз.

Златоструй възниква вероятно в началото на X в. Той съдържа избрани проповеди на Йоан Златоуст, от които е преведена главно нравоучителната част. Сред хомилиите се срещат и такива, които са надписани с името на константинополския архипастир, но принадлежат на други книжовници.

Симеоновият изборник Златоструй събужда особен интерес. Научното внимание към него се заражда в края на XVIII в., но получава своето развитие през XIX в., когато А. Х. Востоков съобщава за втори състав, засвидетелстван в пергаментен препис от XII в.[2] [Востоков 1843: 8, 9, 24]. Това поставя пред изследвачите редица въпроси, свързани с ролята на Симеон при формиране на сборника, с първичността на единия от съставите, с авторството на Псевдо-Златоустовите слова и т. н. Днес се приема, че първична е редакцията от 136 слова и предисловие (т. нар. Пълна редакция), засвидетелствана в късни руски ръкописи. Независимо от факта, че в Краткия Златоструй отсъства **прилогъ самого хр҃толюбиваго ц҃ра Семиѡна,** и че съставът му не се покрива напълно със съдържанието на Пълната редакция, ние приехме и за него названието Симеонов Златоструй. Основание намираме в свидетелствата на езика, когото недвусмислено

[1] ***Димитров, П.,*** *Културен хоризонт на цар Симеоновите Изборници.* - В: Преслав, 4 сборник, С., 1993, 207-215. ***Димитров 1995*** - Димитров, П. *Изборниците на цар Симеон.* - В: Преславска книжовна школа. Том 1. С., 1995, 115-130.

[2] ***Востоков, А. Х.,*** *Остромирово евангелие 1056-1057 г. с приложением греческого текста евангелий и с грамматическими объяснениями.* Спб., 1843.

показват, че сборникът е създаден на същото място и по същото време, когато са възникнали преславските книжовни паметници.

Пергаментният кодекс от XII век е вторият по древност препис на сборника Златоструй. Съхранява се в РНБ - Санкт Петербург, под сигнатура F. n. I. 46. Съдържа Кратката редакция на паметника, от който днес са известни три състава[3] [Иванова-Константинова 1976: 89-107]. Най-старият препис (*Златоструй на Бичков*) от XI век е запазен в откъс и също застъпва Кратката редакция[4] [Илиньский 1929; Фомина[5] 1993: 42].

Кодексът от XII век е писан в руско книжовно средище, вероятно в Ростово-Суздалска Рус[6] [Караулова 1977: 22]. Съдържа 198 листа с размер 10 (36 x 27), написани върху пергамент от добро качество. Началото и краят липсват. Изгубени са и много листи от средата. Няколко са били намокрени отдолу, други са зацапани. Виждат се следи от капки восък. На места текстът е изтрит. Отделни листи (л. 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 135, 136, 141) са откъснати[7] [Сводный 1984: 113]. 48 листа принадлежат на друг кодекс и са внесени по невнимание при повторното съшиване на ръкописа през XVI век. Текстът е разположен в две колони по 36 реда. Броят на редовете варира от 31 до 40 върху л. 1, написан с късен почерк през XV – XVI век. Върху л. 2 - л. 7 също се четат по 40 реда. Вмъкнатият през XIII век л. 189 е палимпсестен[8] [Фомина 1993: 52]. Вероятно първоначално е принадлежал на глаголически ръкопис или е преписан направо от глаголически първоизточник, защото се отличава от останалите листи в кодекса по своята украса, повтаряща глаголически образци, по следите от висящо писмо, по начертанието на буквите и по правописните особености, които застъпва. Ръкописът е реставриран и на места скъсаният пергамент е залепян с хартия[9] [Сводный 1984: 113].

На листи 27в, 35а-б, 120б, 157в, 170б, 182г и 183в има приписки. Най-значимата сред тях е разположена върху л. 35а-б. Оставена вероятно след като кодексът е разшит и заглавният лист заедно с лист 1 са изгубени, тя гласи: **книга глаголемаꙗ ꙁлатоструи**... По-голямата част от приписките

---

[3] ***Иванова-Константинова, Кл.,*** *Неизвестна редакция на Златоструя в сръбски извод от XIII век.* - В: Зборник историје књижевности. Одельење језика и књижевности. Београд, 1976, 89-107.

[4] ***Ильинский, Г. А.,*** *Златоструй А. Ф. Бычкова XI века.* - В: Български старини. С., 1929, кн. 10.

[5] ***Фомина, М. С***., *Древнейшие списки сборника Златоструй в ранней славянской письменности (XI – XII вв.)* – В: Труды Отдела древнерусской литературы. XLVII (т. 47). С. Петербург, 1993, 34-53.

[6] ***Караулова, Ф. В.,*** *Палеографическое и фонетическое описание рукописи Златоструя XII века (автореферат канд. дис.)*, Ленинград, 1977.

[7] *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI - XIII вв.* М., 1984, 113-116.

[8] ***Фомина, Ф. В.,*** пос. съч., с. 52.

[9] *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI - XIII вв.* М., 1984: 113.

също са дело на късна ръка. Често съдържат само отделни думи, срв. **радуи сѧ** (27в), **м҃тръ** (27в), **ꙗкѡ** (38б), **оуслъши сима** (120б), **ꙗко люблю тꙗ** (182г), **помилѹи мꙗ** (157в), **а мъı о б҃ѕ҃ѣ не покажемъ** любовнꙋıа **ѹьсти** (170б). От приписката на л. 183в се четат отделни букви.

Кодексът Златоструй от XII век е уникален и неговият състав не се повтаря в нито един от познатите преписи на Кратката редакция. Важността на този ръкопис се дължи на обстоятелството, че той е запечатал в себе си езиковите черти на преведените и създадените в Преславския книжовен център книги. Езикови белези, доскоро смятани за присъщи само на сборници като Супрасълския, характеризират и Златоструй от XII в. В такъв смисъл кодексът е източник за старобългарския език, чиито най-съществени особености са отразени в преводите на богослужебните книги и в съчиненията на писатели като Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх и др. С разширяване дейността на Преславския книжовен център културният диалект на Преслав внася нови черти в книжовния език, които постепенно се нормират и кодифицират. Сред новоразвитите особености на старобългарския език, намерили изражение в Златоструй от XII век, ще отбележим следните:

1. Развой на носовите гласни. По времето, когато се създават класическите книжовни паметници, в другите славянски езици протича процес на изпадане на носовите гласни (IX - X век), развили се в праславянската епоха като последица от действието на Закона за отваряне на сричката. Както отбелязва Румяна Павлова, по отношение на носовите гласни българският език "заема особено положение", защото назалите в него "се оказват много устойчиви" и първите признаци за изчезването им се откриват в паметниците на XI век[10] [1979: 81]. Староруските преписи, направени от старобългарски протограф, потвърждават извода за загубването на ринезма през дописмения период. Употребените в тях букви **ѫ** и **ѧ** са "графически българизми"[11] [Павлова 1979: 81], защото книжовниците започват редовно да заменят **ѫ** с **оу**, **ıѫ** с **ю**, **ѧ** (**ѧ**) и **ıѧ** с **ꙗ**, **а**.

Две особености в употребата на руските заместници на **ѧ** и **ѫ** подчертават връзката на разглеждания ръкопис със старобългарския протограф - редките за тази епоха случаи за смесване на носовките и преходът на **ѧ** > **ѥ**. Още В. Н. Малинин[12] [1878: 267] отбелязва няколко примера за замени при носовките: **ѡ ıюдѣхъ** (т.е. **ѵѫдѣхъ** = **ѵѫдѣхъ** = **ıюдѣхъ**, гр. ἐπὶ τέκνοις (154а); **оувѫдавъши оузоıѫ** (т.е. **ѫзоıѫ** = **ѫзоıѫ** = **оузоıю**, 141г). Към тях можем да отнесем и следния: **съмıрть волѫшємъ. и**

[10] ***Павлова, Р.,*** *Болгаро-русские и русско-болгарские языковые связи*. С., 1979.
[11] ***Павлова, Р.,*** пос. съч., с. 81.
[12] ***Малинин, В. Н.,*** *Исследование Златоструя по рукописи Императорской публичной библиотеке*. Киев, 1878.

тоѭ же тоуѭоѭ просѧщемъ (150в), където имаме смесване на **ꙗ** с **ѧ** и графична замяна на **ѧ** с **ѫ** (т.е. **ꙗ** = **ѧ** = **ѫ**).

Преход **ѧ** > **ѥ** се наблюдава в единични случаи, напр. при частицата **сѧ** > **сѥ**: **поуть бо житиѭ сѥ нариуеть** (9а) или в именни форми: **ꙁа своюѥ дѣти** (129в), **капла ѥдиноѥ** (26а), **къде рабъıне поуиваютъ** (142б), **ѿ дше** (116б), **ѿ ꙁемле** (54а, 116б), **ꙁа нѥ** (136в) и др. Формите със засвидетелстван преход **ѧ** > **ѥ** В. Н. Малинин неправилно определя като сърбизми, посочващи пътя, по който паметникът Златоструй е преминал в Русия[13] [1878: с. 267]. Според нас, в тях се отразява ранен развой на малката носовка: **ѧ** > **ѥ**[14]. В написанието **покаите сѧ приближи бо сѧ цр҃ство нб҃сьноѧ** (123б), където недонаписана буква **ѧ** се появява на мястото на етимологична йотувана гласна **ѥ**, или при глаголната форма **ꙁижджмъ** (15а), вероятно имаме ранна графична замяна на буквата за **ѥ** с буквата за **ѧ** като резултат от загуба на назалността при **ѧ**, т. е. буква **ѧ** (**ꙗ**) може да стои вм. **ѥ**, защото гласната **ѧ** > **ѥ**.

2. Като отглас от затвърдяването на предходните съгласни твърде рано в българския език започва промяна на **ѣ** > **а**. В Златоструй редовно се наблюдава познатото и на други древни паметници колебание при писането на **трава** и **трѣва**, **благодать** и **благодѣть**. В кодекса се срещат и някои единични замени на **ѣ** с **а**, които свидетелстват за ранно разширяване гласежа на ятовата гласна: **плажемъ** (138а) вм. **плѣжемъ**, **сладимъ** (119а) вм. **слѣдимъ**. Наблюдават се и случаи, при които **ѥ** се заменя с **ѣ**: **ѣлишьдъı** (195а) вм. **ѥлишьдъı**.

3. Епентетично **л̂** от праславянската *j след лабиални съгласни започва да губи позициите си още в старобългарските паметници. В Златоструй примери с l-epenteticum се срещат наред с такива, в които **л̂** липсва: **съламлѭть сѧ** (139б), **срамлаѥми** (150а), **крѣпльша** (50а), **ꙁемльниуї** (149г), **капла** (26а), **корабльмь** (48в); но и **ꙁемьнъıиа змиа** (146б), **ꙁемьнъıи** (141б), **ꙁемьнъıихъ** (42в). Количествено преобладават случаите с епентетично **л̂**. Добре се пази в глаголни форми: **wбнавлаѥть сѧ** (132а), **приимлаи** (52а), **вьꙁьмлеть** (187б), **wставльше** (19а). За разколебаване на епентетичното **л̂** в старобългарски говорят форми като **ꙁмлии** (17г) вместо **ꙁмии**, в които вследствие на свръхстарателност книжовникът преписвач пише **л** след лабиалната съгласна **м**.

4. Една от най-съществените промени в българската консонантна система е ясно изразената склонност към затвърдяване. По страниците на

[13] ***Малинин, В. Н.,*** пос. съч. с., 81.
[14] Част от случаите са отбелязани в Псевдо-Златоустови слова.

Златоструй от XII век намира отражение ранната промяна със съгласните ѕ и н: твороу (129б), короуть (35в), оузьроу (24б), ѡлтароу (50б), сѫ осквьрноу (4в) и др. Подобни примери, показващи затвърдяването на ѕ и н в именни и глаголни окончания, се наблюдават както в глаголически, така и в кирилски паметници (Клоцов сборник, Асеманиево евангелие, Супрасълски сборник, Савина книга).

Направеният предварителен преглед на сведенията, които съдържа пергаментният препис на Златоструй, показва, че възникналият в Преславското книжовно средище паметник съхранява фонетичните (морфологичните, лексикалните и синтактичните) черти на най-стария период от развоя на българския книжовен език. Доказва го богатството от форми (и флексии), засвидетелствани в кодекса, идентични с тези от класическите старобългарски паметници. Наред с това в ръкописа се отбелязват особености, развили се впоследствие като общобългарски. Това определя значимостта на сведенията, които носи Златоструй от XII век за историята на езика. По-нататъшното проучване на кодекса несъмнено ще обогати представата за североизточните старобългарски говори, за преславския културен диалект, за времето и последователността при протичането на редица исторически промени в българския език и т. н. Публикуването на словата от пергаментния препис (XII век) ще разшири периметъра на изследванията върху паметника Златоструй. Започнато през 1910 г. с обнародването на първите десет слова от състава на кодекса[15] [Малинин 1910], то беше продължено с отпечатването на нови пет слова[16] [Георгиева 2002]. Оставаме с надеждата, че в скоро време ще се осъществи голямата мечта на покойния Пейо Димитров – цялостно издаване на Златоструй от XII век.

Summary

The report studies some new characteristics of Old Bulgarian language which are found in the copy of Zlatostruy by Simeon from 12th century.

[15] ***Малинин, В. Н.,*** *Десят слов Златоструя XII века.* Спб., 1910.
[16] ***Георгиева, Т.,*** *Симеоновият Златоструй и неговият препис от XII век.* Силистра, 2002.